

نقش معاد اندیشی در پیشگیری از جرم از نگاه قرآن و حدیث

محمدرضا کمیلی^۱

محمدصادق شجاعی^۲

چکیده

موضوع معاد از منظر آیات از اهمیت بسیاری برخوردار است که تا جای بیش از یک‌پنجم آیات قرآن به آن اختصاص داده شده است. یکی از بهترین راه‌های که در کاهش ارتکاب جرم و گناه تأثیر به سزای دارد، آن معاد باوری است. ایمان به معاد می‌تواند ارتکاب جرم و معصیت در فرد و جامعه را کاهش دهد؛ لذا بررسی ابعاد معاد اندیشی از دیدگاه قرآن در پیشگیری از جرم گناه آثار سازنده‌ای در سرنوشت انسان در دنیا و آخرت دارد که از نتیجه بررسی‌ها این مطلب به دست می‌آید که معاد باوری سازندگی انسان و اصلاح نگرش انسان را نسبت به امور دنیوی و اخروی تغییر می‌دهد و از آثار دنیوی اعتقاد به معاد، ایمان کامل، انگیزه عمل صالح، اخلاص در عمل و ترک محرمات را به دنبال دارد؛ پس سؤال اصلی که به دنبال پاسخ آن هستیم این است که ایمان به معاد چه تأثیری در پیشگیری از گناه دارد.

کلید واژه‌ها: معاد، ایمان، پیشگیری، گناه، آیات.

۱. استادیار جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمیه خراسان.

۲. کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث جامعة المصطفیٰ ﷺ العالمیه خراسان.

بیان مسئله

هیچ مسئله‌ای از مسائل عقیدتی در اسلام، بعد از توحید، به اهمیت مسئله معاد و اعتقاد به حیات بعد از مرگ، نمی‌رسد، حدود ۱۲۰۰ آیه درباره معاد آمده است.

معاد در اعتقادات خداپاواران، روزی بسیار بزرگی است که در آن خلق اولین و آخرین در پیشگاه خداوند جهت حسابرسی حاضر می‌شود و این معاد باوری نقش بسیار شایانی در کاهش گناه و معصیت دارد. در این تحقیق سعی شده پیشگیری از جرم و گناه در نقش معاد باوری از دیدگاه قرآن در بعد فردی و اجتماعی بررسی گردد. یکی از بهترین راه‌های که می‌توان ارتکاب جرم و معصیت مؤثر واقع شود یاد معاد است که در نتیجه اگر فردی از افراد جامعه در معاد اندیشه کند از گناه و معصیت دوری خواهد کرد.

یکی از آثار مهم آن در آن در زندگی انسان‌ها این است که معاد باوری در کاهش جرم و گناه نقش سازنده دارد؛ لذا اگر کسی به این باور باشد که روزی برانگیخته خواهد شد، گناه و معصیت و جرم و جنایت را مرتکب نمی‌شود؛ لذا اهمیت این بحث از جهت خود مسئله معاد باوری در جامعه ضروری به نظر می‌رسد.

معاد باوری بحث بسیار گسترده‌ای دارد، از جهات مختلف ممکن است این موضوع بررسی شود؛ مثلاً تأثیر معاد باوری در دینداری، نقش معاد باوری و تأثیر آن در اخلاق و رفتار، نقش معاد باوری در سبک زندگی اسلامی، تأثیر معاد باوری در پرهیز از ظلم و رفتار عادلانه و نیز معاد باوری و تأثیر آن در پرهیز از دنیاطلبی و ...، یکی از نقش مهم معاد باوری و تأثیر آن در پیشگیری از جرم و گناه است. پرداختن به تمام موضوعات از حوصله این بحث خارج است؛ لذا تنها به نقش معاد باوری در پیشگیری از جرم گناه از دیدگاه آیات پرداخته می‌شود. از آن جهتی که دین مبین اسلام، انسان را به سوی فلاح و رستگاری در دنیا و آخرت دعوت نموده است و برای جلوگیری از انحطاط بشر و آلودگی به جرم و گناه تدابیری اتخاذ نموده که نافذترین آن معاد باوری است که معاد باوری نقش سازنده‌ای در تربیت و پرورش انسان‌ها و پیشگیری از جرم و گناه دارد.

در این تحقیق به این سؤال پاسخ داده خواهد شد ایمان به معاد چگونه از گناه و جرم جلوگیری می‌کند؟

هدف از این بررسی این است که نقش معاد اندیشی در پیشگیری از گناه و جرم از دیدگاه قرآن در چه حد و اندازه می‌تواند مسئله معاد اندیشی فرد را از ارتکاب جرم و گناه

پیشگیری کند؛ روایات با تأکید بر معاد اندیشی در پیشگیری از جرم و گناه چه راهکارهای بیان نموده است؟

۱. بررسی واژگان کلیدی

۱.۱. معاد

معاد لغت از ماده عود، به معنای بازگشت بعد از آغاز است که این باز گذشت فقط یک مرتبه صورت بگیرد (فراهیدی، ۱۴۱۰ ه.ق: ج ۲، ص ۲۱۷).

برخی گفته‌اند: معاد به معنای بازگشتن زمانی و مکانی است که به آنجا بازمی‌گردند (راغب، ۱۴۱۲ ق: ص ۶۶۸).

معاد در اصطلاح به معنای هستی دوم برای اجسام و بازگشت آن‌ها پس از مرگ و پراکندگی اعضای آن است (فخرالدین طریحی، ۱۳۶۲ ش: ج ۳، ص ۲۷۳).

نیز به معنای بازگشت انسان وزنده شدن دوباره او بعد از مرگ است تا جزا اعمالی را در دنیا که به اختیار خود مرتکب شده است، در آخرت ببیند (ابن منظور، ۱۴۱۴ ه.ق: ص ۳، ص ۳۱۵).

۱.۲. پیشگیری

پیشگیری در لغت، به معنای مختلفی آمده است، از جمله: جلوگیری، دفع، منع سرایت مرض از قبل، تقدم به حفظ، صیانت، حفظ صحت، جلوگیری از مرض و... (معین، ۱۳۸۵ ش: ج ۴، ص ۹۳۳).

پیشگیری در اصطلاح جرم‌شناسی؛ هرگونه فعالیت سیاست جنایی است که هدف از آن محدود کردن امکان رخداد پدیده جنایی است یا غیرممکن ساختن یا سخت و دشوار نمودن یا احتمال وقوع آن را پایین آوردن، بدون این که به تهدید کیفر یا اجرای آن متوسل شد (گسن، ۱۳۷۰: ص ۱۳۳).

۱.۳. واژه گناه

واژه گناه لفظ فارسی است که در لغت عرب از آن «ذنب» و «اثم» و «معصیت» تعبیر می‌شود، گناه در لغت فارسی بزه، جرم، خطا، نافرمانی و امثال این الفاظ آمده است و معنایی که در جامع معانی است همان نافرمانی و انجام عملی برخلاف قانون و یا سرپیچی

از قانون الهی است (دهخدا، ۱۳۳۵ ش: ص ۴۲۷) و به معنای غلط، جفا و ظلم نیز آمده است (معین، ۱۳۸۵ ش: ج ۳، ص ۳۳۹۵).

گناه در اصطلاح شرع مقدس اسلام عبارت است از این که: واجب ترک شود و حرام انجام گیرد؛ مثلاً دروغ گفتن، غیبت نمودن، قتل عمد، ظلم، تهمت و مانند آن گناه است، یا ترک نماز، ترک روزه ماه رمضان، ترک زکات، خمس و مانند آن گناه است (قرائتی، ۱۳۶۹ ش: ص ۲۱).

۲. آثار معاد باوری در پیشگیری از گناه

دین مبین اسلام، برای جلوگیری از انحطاط بشر و آلودگی به جرم و گناه تدابیری اتخاذ نموده که مهم‌ترین آن معاد باوری است که نقش سازنده‌ای در تربیت و پرورش انسان‌ها و هدفمندی زندگی آنان دارد. توجه به این اصل اعتقادی و دینی و عمل به آن نه تنها موجب اصلاح فرد و جامعه و برقراری نظم و امنیت در اجتماع می‌شود؛ بلکه باعث پیش‌گیری از گناه خواهد شد. عوامل متعددی در پیدایش گناه نقش دارند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: جهالت، پیروی از شیطان و هوا و هوس، پیروی از مکاتب فاسد. با استناد به آیات مهم‌ترین و مؤثرترین راه مقابله با این پدیده ویرانگر، معاد باوری است که تأثیر بسیار نافذی در ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها دارد. نقش معاد باوری در زندگی فردی انسان عبارت است از تحفظ از گناهان، مصونیت از رذایل اخلاقی و حفظ امنیت و آرامش روحی و روانی. باور به معاد، موجب اصلاح رفتار و کردار انسان شده و او را در برابر جرم و گناه و آلودگی به رذایل اخلاقی؛ چون کبر، غرور، حسد و ... حفظ می‌نماید و باعث تقویت و آرامش روحی و روانی در انسان می‌شود. در زندگی اجتماعی نیز معاد باوری مانع از طغیان غرایز و گرایش‌ها نفسانی شده و باعث برقراری عدالت در جامعه و پرهیز از ظلم و ستم می‌شود و علاوه بر این مهم‌ترین عامل پایبندی به اصول و قوانین الهی بوده و ضامن اجرای قوانین در جامعه خواهد بود. آنچه مهم است توجه به نحوه تأثیرگذاری معاد باوری است. باور به معاد موجب اصلاح اندیشه و گرایش‌های انسان می‌شود، چراکه معتقد به معاد، چون دنیا را مقدمه و مرگ را گذرگاهی به سوی جهان آخرت می‌داند، خود را در برابر احکام قوانین الهی مسئول دانسته و با اعتقاد و یقین به پاداش و کیفر اخروی، همواره مراقب اعمال خویش است که از راه حق منحرف نشود. چنین باور عمیقی در پیش‌گیری از جرم نقش بسیاری دارد.

معاد باوری، نقش مهمی در پیش‌گیری و کاهش جرائم و مفاسد دارد؛ زیرا انسان از نظر خواست طبیعی و فطری منفعت خواه و از ضرر و زیان خویش به شدت متنفر و گریزان است. جلب منفعت و دفع ضرر، اعم از مادی و معنوی، در تمام ادوار زندگی محور فعالیت‌های او را تشکیل می‌دهد. انسان عاقل هیچ‌گاه آگاهانه دست‌به‌کاری نمی‌زند که صد درصد به ضروری او باشد.

بر این اساس، کسی که به وجود خدا و دادگاه عدل الهی علم و ایمان دارد، می‌داند که ارتکاب جرائم، قانون‌شکنی، تعدی به حقوق دیگران و عدم پای بندی به اخلاق و ارزش‌های انسانی به دلیل عذاب‌ها و شکنجه‌های طاقت‌فرسای اخروی، «ضرر محض» است و بلکه زیان و خسران بالاتر از آن تصور نمی‌شود. شدت عذاب به گونه‌ای است که طبق آیات صریح قرآن، گناهکار دوست می‌دارد عزیزترین عزیزان خویش، یعنی فرزندان، همسر، برادر، فامیل و قبیله‌اش که همواره از او حمایت می‌کردند، بلکه تمام کسانی را که در روی زمین هستند فدا کند تا مایه نجات او در برابر آن عذاب هولناک گردد: «وَدُّ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِئِذٍ بَنِيهِ - وَ صَاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ - وَ فَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ - وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ يُنْجِيهِ»؛ گناهکار دوست می‌دارد فرزندان خود را در برابر عذاب آن روز فدا کند - و همسر و برادرش را؛ و قبیله‌اش که همیشه از او حمایت می‌کردند؛ و تمام مردم روی زمین را تا مایه نجاتش شود (معارج/۱۱-۱۴).

عذاب الهی آن‌چنان وحشتناک و هول‌انگیز است که ظالمان حاضرند بزرگ‌ترین رشوه‌ای را که می‌توان تصور کرد، برای رهایی از آن پرداخت کنند اما کسی از آن‌ها نمی‌پذیرد: «وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَ أَسْرَوْا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَ قُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَ هُمْ لَا يُظْلَمُونَ»؛ (در روز قیامت) اگر برای هر کسی که ستم کرده همه آنچه در روی زمین است بوده باشد قطعاً آن را فدای خود می‌کند (تا از عذاب برهد)؛ و هنگامی که عذاب را ببینند (از شرمساری) پشیمانی خود را پنهان می‌کنند؛ و میان آن‌ها به عدالت داوری می‌شود و آنان مورد ستم قرار نمی‌گیرند (یونس/۵۴).

آن روز فریاد و ناله ستمکاران برآید و خروش ستم‌دیدگان سرآیند، توانایان اسیر ناتوانان شوند، بی‌نویان بر توانگران امیر شوند، نیکوکاران خندان و شادان! و بدکاران گریان و سوزان، نه کس را زره ای حمایت و نه کس را امکان عنایت باشد. یکی از بزرگان دین گفته: هر که را توفیق رفیق و سعادت مساعد باشد از همه وعظ قرآن همین آیه او را بس! روز حساب مرد دانا چون بدانست که در آن جهان از ذره تا خروار، از نقیر

تا قسطیر به حساب می‌رسند و هیچ فروگذاری در کار نیست؛ پس باید دست به دامن‌پاکی و ورع بزند و در معامله گزاف‌کاری نکند و همه را پیش خود حساب کند تا خود با ایمان بماند و مردم هم از قصد جنایت وی در امان باشند و او با اسلام بماند تا مردم از او به سلامت باشند (میبدی، ۱۳۵۲ ش: ج ۲، ص ۶۳۱).

بدون تردید، اعتقاد راسخ و همواره معاد اندیشی به این آموزه‌ها، بزرگ‌ترین سد را در برابر هرگونه ظلم و تعدی و تجاوز به حقوق دیگران و جرم و گناه ایجاد می‌کند. منافع زودگذر و زوال‌پذیری که انسان از طریق تجاوز به حقوق دیگران کسب می‌کند، در مقایسه با میزان سختی و شدتی که در برابر آن قرار داده‌شده، به قدری حقیر و ناچیز است که هیچ انسان عاقل و دوراندیشی حاضر به چنین معامله‌ی زیان باری نخواهد شد.

۳. معاد اندیشی و چگونگی پیشگیری از گناه

معاد اندیشی در چرخه زندگی دنیا تأثیرات زیادی دارد از یکی از آن‌ها باعث پیشگیری از جرم و گناه است در برخی آیات قرآن از قیامت به‌روز حساب تعبیر نموده است که در آن روز کارکرد انسان‌ها مورد محاسبه قرار می‌گیرد: «إِنَّ الَّذِينَ يَصْلُونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ»؛ در حقیقت کسانی که از راه خدا گمراه می‌شوند، به (سزای) آن که روز حساب را فراموش کرده‌اند عذابی سخت خواهند داشت (ص/۲۶).

به حکم این آیه، ایمان نداشتن به آخرت و استخفاف امر حساب و جزاء، ریشه تمامی گناهان است، هر صفت سوء و هر ننگی که به پیشانی آدمی می‌خورد از جهت فراموش کردن آخرت است و هم چنان که هر حسن و صفت پسندیده که آدمی به خود می‌گیرد، از ناحیه یاد آخرت است (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش: ج ۱۲، ص ۴۰۳).

بنابراین کسانی که ایمان به آخرت ندارند، ریشه همه مثل‌های سوء و صفات زشت‌اند؛ چون ملاک زشتی؛ یعنی انکار آخرت، صفت لازم ایشان است، اگر بعضی از مؤمنین به آخرت هم احیاناً دچار سوء الظن می‌شوند، به خاطر فراموشی موقت روز حساب است (همان).

اگر انسان بداند که از کارهای نیک و بد ایشان در آخرت سؤال خواهد شد، حتماً به رفتار خود در این دنیا مواظبت خواهد کرد و به شدت از کارهای بد پرهیز نموده به اعمال نیک و خیر رغبت پیدا می‌کند (طبرسی، بی تا: ج ۱۴، ص ۴۲).

نخستین اندرز لقمان به فرزندش این است که به خداوند یگانه ایمان بیاور و از شرک دوری کند، دومین اندرز او درباره حساب اعمال و معاد است: «يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ - فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ - يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ»؛ فرزندم هرگاه به مقدار وزن یک‌دانه خردل هم کار نیک یا بد، انجام دهی خواهی در آسمان‌های بلند و خواه در قعر زمین یا در شکاف کوه‌ها و سنگ‌ها باشد، خداوند در روز قیامت آن عمل را در برابر تو حاضر کرده و پاداش نیک و بد را خواهد داد. (لقمان/۱۶)

خردل، گیاهی است که دارای دانه‌های سیاه بسیار کوچکی است که در کوچکی و حقارت ضرب‌المثل می‌باشد، اشاره به اینکه اعمال نیک و بد هرقدر کوچک و کم‌ارزش و هرقدر مخفی و پنهان باشد، همانند خردلی که در درون سنگی در اعماق زمین، یا در گوشه‌ای از آسمان‌ها مخفی باشد، خداوند لطیف و خبیر که از تمام موجودات کوچک و بزرگ و صغیر و کبیر در سراسر عالم هستی آگاه است آن را برای حساب و پاداش و یفر حاضر می‌کند و آن چیزی است در این دستگاه گم نمی‌شود (شیرازی، ۱۳۷۱ ش: ج ۱۷، ص ۵۱).

در قیامت ذره‌ای از اعمال بد انسان فروگذار نیست، همه را می‌آورد: «وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ»؛ هر کس هم وزن ذره‌ای بدی کند آن را می‌بیند. (زلزال/۷)

بدون شک و تردید ایمان معاد تأثیر بسیار عمیق و گسترده‌ای در اعمال جان انسان نفوس می‌کند. با این اعتقاد که روزی اعمالش بی‌کم‌وکاست به‌زودی در دادگاهی عدل الهی موردبررسی قرار می‌گیرد که قضاتش از همه‌چیز آگاه هستند و نه توصیه در آن مؤثر است و نه رشوه و نه حکمش تجدیدنظر دارد و بر اساس اعمالش کیفر یا پاداش می‌بیند، نه فقط در اصلاح خود می‌کوشد؛ بلکه سخت‌گیر و موشکاف است و یقین دارد که انجام کار نیک و رعایت مسئولیت و التزام به آن‌هم از نوع والاترین «سود و فایده محض» اخلاق و قانون به دلیل پاداش‌های ابدی اخروی و پایدارترینش را برای او به دنبال دارد؛ از این‌رو، با تمام وجود سعی می‌کند که ملتزم به آن‌ها باشد و جرم و گناهی ارزش سر نزنند. قرآن نیز طبق این اصل روان‌شناسی می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهِ...»؛ هر کس کار نیکی کند به نفع خود و هر که بد کند بر ضرر خویش کرده است (فصلت/۴۶).

نتیجه: کسی اندیشه معاد باوری را داشته باشد مرتکب جرم نمی‌شود، همین خود معاد باوری بازدارندگی از جرم دارد؛ یعنی با توجه به این‌که معاد اندیشی یک عقیده و باور است؛ ولی بر رفتار انسان تأثیر می‌گذارد؛ ازجمله مرتکب جرم و جنایت و یا عمل ناشایسته نمی‌شود.

۴. یاد معاد و توجه به عواقب گناه

گناه دارای عواقب و آثار فراوانی می‌باشد که می‌توان آن‌ها را بر سه دسته تقسیم نمود. آثار اخروی گناه که همان عذاب‌های اخروی می‌باشد؛ و در قرآن و روایات به آن تصریح شده است؛ مانند آتش جهنمی که قرآن می‌فرماید: پوست را بر تن انسان می‌سوزاند: «كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا»؛ هرآن‌چه پوست بر تن آن‌ها بسوزد به جای آن پوست دیگری می‌آید (نساء/۵۶).

در آیه دیگر می‌فرماید: «يَوْمَذُ الْمُجْرِمُ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابٍ يَوْمُنْذِ بَيْنِيهِ * وَصَاحِبَتِهِ وَ أَخِيهِ * وَ فَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤَيِّهِ * وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يَنْجِيهِ * كَلَّا أَنْهَا لَطَى * نَزَاعَةً لِلشَّوَى»؛ گناهکار دوست می‌دارد که فرزندان خود را، در برابر عذاب آن روز فدا کند و همسر و برادرش و قبیله‌اش را که از او حمایت می‌کرد و حتی حاضر است تمام روی زمین را فدا کند تا نجات پیدا کند، ولی هرگز چنین نیست آری آتش جهنم شعله می‌کشد و دست‌وپا و پوست سر او را می‌کند و می‌برد. (معارج/۱۱ تا ۱۶).

یاد معاد نیز دوری از گناه را در پی دارد؛ زیرا با توجه به عاقبت گناهکاران در روز قیامت و سرانجام گناهکاران در آن روز، عامل بازدارنده دیگری از گناه می‌باشد. تقویت ایمان به معاد و جزاء و پاداش در کاهش گناه بسیار مؤثر است. خداوند می‌فرماید: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَ لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَخْذًا»؛ هرکس به لقاء پروردگار امید دارد باید کاری شایسته انجام دهد و هیچ‌کس را در عبادت پروردگار شریک نکند (کهف/۱۱۰).

اگر انسان ایمان به معاد و جزا و پاداش و ملاقات پروردگار را، در خود تقویت نماید این خود بهترین عامل، در بازداشتن انسان از گناهان است. در قرآن آیات بسیاری است که حکایت از این دارد که انسان در روز قیامت تمام اعمال خود چه نیک و چه بد را مشاهده خواهد نمود: «فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ * وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا

یرَه»؛ هرکس هموزن ذره‌ای، کار خیر انجام دهد آن را می‌بیند و هرکس هموزن ذره‌ای، کار بد کرده آن را می‌بیند. (زلزال/ ۶ و ۷).

خداوند داود {علیه‌السلام} را از پیروی هوای نفس که موجب گمراهی از مسیر از حق است، به دور می‌دارد و یادآور می‌شود که گمراهان از راه الهی، به دلیل فراموشی روز قیامت، دچار عذاب دردناک می‌شوند و می‌فرماید: «يَا دَاوُودُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ»؛ ای داود، ما تو را در روی زمین مقام خلافت دادیم، پس میان خلق خدا به حق حکم کن و هرگز هوای نفس را پیروی نکن که تو را از راه خدا گمراه سازد و آنان که از راه خدا گمراه شوند چون روز حساب و قیامت را فراموش کرده‌اند به عذاب سخت معذب خواهند شد (ص/ ۲۶).

نافرمانی و گناه نسبت معکوسی با ایمان و تقوا دارد و به هر نسبت که ایمان قوی‌تر باشد، گناه کمتر خواهد شد و ایمان به معاد، قوی‌ترین عامل تقواست (قرائتی، ۱۳۸۳ ش: ج ۱، ص ۳۲۲).

۵. معاد باوری و افزایش روحیه تقوا و ایمان

تقوا به معنای نگه‌داشتن و خویش‌داری است از گناه که تقوا نقطه مقابل گناه و نافرمانی قرار دارد، اعتقاد به معاد حس تقوا را در وجود انسان بیدار می‌کند، تقوای الهی، مراقبه و محاسبه را در پی دارد و چنین اعتقادی، انسان را در حالت بیدارباش نگه می‌دارد و او می‌پذیرد که گناه عواقب دارد و کسی در همه حال مراقب او است. اعتقاد به محاسبه دقیق و عادلانه در جهان آخرت، سبب می‌شود که انسان خود را در انجام کارها آزاد مطلق نبیند و تقوایش را پیشه کند.

قرآن می‌فرماید: «وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ»؛ اما لباس پرهیزگاری بهتر است. (اعراف/ ۲۶)

تقوا زینده‌ترین لباس برای تعالی‌بخشی روحی فرد و جامعه است؛ زیرا فرد و جامعه‌ای که به لباس تقوا آراسته شود، گرد ناپاکی و مخالفت با ارزش‌های الهی و انسانی را از خود می‌زداید.

علاوه بر این، کرامت حقیقی انسان در گرو تقوا است: «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ»؛ گرامی‌ترین شما نزد خداوند باتقواترین شماست. (حجرات/ ۱۳)

برخی آیات قرآن کریم امر به تقوا را مربوط به برانگیخته شدن معاد نموده است و می‌فرماید: «وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ»؛ از خدا بپرهیزید! و بدانید شما به‌سوی او محشور خواهید شد (بقره/۲۰۳).

پس باور به معاد ضمن تولید تقوا و پرهیزکاری، آن را در فرد و جامعه نهادینه می‌کند و فرد و جامعه را از گناه بازمی‌دارد (طیب، ۱۳۷۸ ش: ج ۱، ص ۴۴۱).

۶. یاد معاد باعث انگیزه عمل صالح و اخلاص

انگیزه عمل صالح و اخلاص با توجه به یاد معاد به دست می‌آید که قرآن در این زمینه می‌فرماید: «فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا»؛ هرکس امید لقای پروردگار را دارد، باید کار صالح انجام دهد. (کهف/۱۰).

در این آیه رابطه نزدیک بین ایمان به آخرت و عمل صالح و اخلاص در عبودیت انعکاس یافته و آن دو از بازتاب‌های ایمان به معاد معرفی شده‌اند (شیرازی، ۱۳۷۷ ش: ج ۵، ص ۳۸۸).

به نظر علامه طباطبایی (ره) حتی امید به معاد نیز به‌جای یقین به معاد، انگیزه در عمل صالح و اخلاص دارد، امید به معاد نیز می‌تواند منبع آثاری مانند عمل صالح و اخلاص در عمل باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴ ش: ج ۱۳، ص ۴۰۶).

در ضمن تعبیر به «یرجوا» که فعل مضارع است، اشاره به آن دارد که امید و عمل صالح به‌صورت مستمر و دوشادوش هم به‌پیش می‌روند، یادآوری معاد می‌تواند انگیزه‌ای برای اخلاص کامل و عمل صالح باشد (شیرازی، ۱۳۷۷ ش: ج ۵، ص ۳۸۹).

از تعبیر به «رجاء» در آیه شریفه می‌توان استفاده کرد که در سوق دادن انسان به انجام اعمال صالح و تکالیف و پرهیز از محرمات حتی احتمال برپای قیامت کافی است و این بر پایه‌ی اصل عقلی وجوب دفع ضرر محتمل استوار است (همان).

جالب است که در این آیه از روز قیامت به‌عنوان روز لقاءالله یاد شده است و می‌دانیم این دیدار معنوی و شهود باطنی اوج تکامل انسان‌هاست و یادآوری آن می‌تواند انگیزه‌ای برای اخلاص کامل و عمل صالح باشد.

از دیگر آیاتی که ایمان به آخرت را موجب انجام اعمال خالص و دوری از ریا و خودنمایی می‌داند، این آیه است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ»؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید!

بخشش‌های خود را با منت و آزار، باطل نسازید! همانند کسی که مال خود را برای نشان دادن به مردم، اتفاق می‌کند؛ و به خدا و روز رستاخیز، ایمان نمی‌آورد. (بقره/۲۶۴)

این آیه اخلاص را پشتوانه اصلی رفتارهای نیک می‌داند؛ به گونه‌ای که بدون آن، هر رفتار نیکی خالی از فایده و ناشی از نبود ایمان واقعی به خدا و جهان آخرت است؛ بنابراین اخلاص در نقطه مقابل ریا قرار دارد و ایمان به آن روز بزرگ، انگیزه نیرومندی برای توجه به نیکی‌ها و خلوص است.

نتیجه: از آثار معاداندیشی این است که انگیزه برای عمل صالح و اخلاص در عمل را برای انسان به وجود می‌آورد. آیات و روایات اخلاص را پشتوانه اصلی رفتارها و عمل صالح می‌داند به گونه‌ای که بدون آن هر رفتار نیکی، خالی از فایده و ناشی از نبود ایمان واقعی به خدا و جهان آخرت است و اعتقاد به آن روز بزرگ انگیزه نیرومندی برای توجه به نیکی‌ها و خلوص در انسان به وجود می‌آورد، توجه داشتن به آخرت و ایمان به آن سبب می‌شود که در کارها اخلاص پیدا کند.

۷. معاداندیشی در کنترل غرایز و کاهش رغبت به دنیا

یکی از مهار غرایز آگاهی‌بخشی به وجود سرای واپسین و بازگشت انسان‌ها به سوی خداست. در باب زندگی پس از مرگ، با این دیدگاه که انسان پس از مرگ برای همیشه باقی می‌ماند. فلسفه دین و ارسال رُسل این است که انسان متقاعد شود زندگی دنیا اصلی نیست، بلکه مقدماتی است برای سرای دیگر (مصباح یزدی، ۱۳۸۳ ش: ص ۲۳۰) یقیناً بر غرایز و شهوات خود غالب می‌شود.

اگر غرایز چه شهوت و چه غضب در انسان طغیان کند و از حالت طبیعی بیرون برود دیگر نه علم، نه عقل و نه قانون هیچ‌کدام جلودار انسان نیست، در این صورت تنها یک‌چیز می‌تواند مثل آب سرد، آتش خشم و غضب و یا شعله‌های سرکش شهوت مال و قدرت و یا شهوات جنسی را در انسان خاموش و یا مهار کند و آن یاد معاد است.

از عوامل بزرگی که موجب می‌شود انسان چنین ارتباط‌هایی با محیط پیرامون خود برقرار کند و ارزش و عظمت خود را از یاد ببرد و در نتیجه به اسارت آن‌ها درآید، غفلت از زندگی پس از مرگ است. از این رو امام علی (علیه‌السلام) به انسان نهیب می‌زند کی فرصت یک‌روزه زندگی در دنیا فرصتی نیست که برای چنین اموری صرف شود؛ زیرا مرگ به حدی نزدیک است که در صورت آماده نبودن انسان برای آن ناگزیر باید

ناخواسته با اکراه و از همه آن چیزها جدا شود و به زندگی ابدی منتقل شود. امام (علیه‌السلام) با توصیه به یاد مرگ از انسان می‌خواهد فرصت یک‌روزه خود را غنیمت شمرده و غایت حقیقی را دریابد و همت خود را در جهت آن مصروف بدارد امام (علیه‌السلام) به انسان سفارش می‌کند که همت خود را کم نشمارد و خود را ارزش من تر از آن بداند که اسیر و در بند دنیا شود: «وَكَمْ عَسَى الْمُجْرَى إِلَى الْغَايَةِ أَنْ يَجْرِيَ إِلَيْهَا حَتَّى يَبْلُغَهَا وَمَا عَسَى أَنْ يَكُونَ بَقَاءُ مَنْ لَهُ يَوْمٌ لَا يَعُدُّهُ وَطَالِبٌ حَيْثُ مِنَ الْمَوْتِ يَحْدُوهُ وَ مُرْعَجٌ فِي الدُّنْيَا [عَنِ الدُّنْيَا] حَتَّى يُفَارِقَهَا رَغْمًا» (نهج البلاغه: خ ۹۹)؛ چه کوتاه است فرصت کسی که تازد تا راهی که در پیش دارد به سر رسد یا آنکه روزی فرصت دارد، نه بیش «و مرگ از در رسد» و خواهانی شتابان در پی او افتاد و او را میراند تا در دنیا نماند (فدایی، ۱۳۹۰: ص ۱۸۷).

نتیجه کلی

یکی از تحول مهمی که بر انسان عارض می‌شود یاد معاد است، با بررسی کلی در ابعاد و جوانب معاد و با توجه به بررسی آیات نتایجی به دست می‌آید، از جمله یاد و اندیشه در حول محور معاد، انسان را از جرم و گناه بازمی‌دارد، خلاصه از مباحثی که مطرح شد می‌توان موارد ذیل را نتیجه گرفت:

۱- دین اسلام به‌عنوان کامل‌ترین دین که برای تمامی شئون زندگی انسان‌ها برنامه علمی ارائه می‌دهد، نگاه ویژه‌ای به جرم، ناهنجاری‌ها و کژروی‌های اجتماعی داشته و برای تربیت انسان‌ها و پیشگیری از وقوع جرائم در جامعه، برنامه‌های کاربردی ارائه می‌کند، از نظر اسلام آموزه‌های قرآن کریم در کاهش گناه مؤثر است.

۲- یکی از آثار معاد اندیشی این است که انگیزه برای عمل صالح و اخلاص در عمل را برای انسان به وجود می‌آورد. آیات و روایات اخلاص را پشتوانه اصلی رفتارها و عمل صالح می‌داند به‌گونه‌ای که بدون آن هر رفتار نیکی خالی از فایده و ناشی از نابود ایمان واقعی به خدا و جهان آخرت است و اعتقاد به آن روز بزرگ انگیزه نیرومندی برای توجه به نیکی‌ها و خلوص در انسان به وجود می‌آورد، توجه داشتن به آخرت و ایمان به آن سبب می‌شود که در کار اخلاص پیدا کند.

۳- معاد باوری در کنترل غرایز و شهوت تأثیر دارد و از آن‌ها جلوگیری می‌کند و شعله‌ور شدن طغیان غرایز چه شهوت و چه غضب با معاد خاموش می‌شود، در صورتی که

غرایز در کنترل انسان قرار گیرد، جرم و جنایت در وی کاهش می‌یابد. بسیاری از جرم و جنایت‌ها بر اثر دنیاپرستی صورت می‌گیرد کسی اسیر دنیا شود از جرم و جنایت دریغ نمی‌کند، دیگر از آثار یاد معاد کاهش دنیاپرستی در انسان به وجود می‌آید، وقتی دید انسان نسبت به دنیا کاهش می‌یابد، جرم و جنایت نیز در وی کاهش می‌یابد.

خلاصه از یافته‌های تحقیق: نقش بازدارندگی معاد نسبت به جرائم و معاصی از چند محور بحث مورد بررسی قرار گرفت؛ از جمله نقش معاد اندیشی در افزودن ایمان، در تربیت اخلاقی و دینی، کنترل غرایز و شهوت، به وجود آوردن انگیزه عمل صالح و اخلاص، ظهور صفات کمال و فضایل اخلاق و ... موارد یادشده به‌خوبی از آیات به دست می‌آید. قرآن و روایات که مکتب انسان‌ساز است موانع سر راه کمال را شناسایی و برای رفع آن کشیده است که تا انسان به کمال و فضایل نائل آید، یکی از رسیدن به کمال یاد معاد است که ترسیم درست از معاد و نقش آن در بازدارنده از گناه تأثیر به سزایی دارد.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ ه.ق)، کتاب العین، دوم، نشر هجرت،

قم - ایران.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ق)، مفردات ألفاظ القرآن، اول،

دار العلم - الدار الشامیة، لبنان - سوریه.

- طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۳۶۲ش)، مجمع‌البحرین، چاپ احمد

حسینی، تهران.

- ابن منظور، ابوالفضل جمال‌الدین، محمد بن مکرم، لسان عرب (۱۴۱۴ه

ق)، سوم، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزیع، بیروت - لبنان.

- معین، محمد (۱۳۸۵ ش)، فرهنگ فارسی معین، بیست و سوم، امیرکبیر، تهران.
- گسن، رمون (۱۳۷۰)، جرم‌شناسی کاربردی، ترجمه مهدی کی‌نیا، چهار، تهران.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۵ ش)، لغت‌نامه، نشر دانشگاه تهران، تهران.
- قرائتی، محسن (۱۳۶۹ ش)، گناه‌شناسی، اول، انتشارات پیام آزادی.
- قرائتی، محسن (۱۳۸۳ ش)، معاد از دیدگاه قرآن، دفتر انتشارات اسلامی، تهران.
- میبیدی، احمد بن محمد (۱۳۵۲ ش)، خلاصه تفسیر ادبی و عرفانی قرآن مجید به فارسی از کشف‌الاسرار، دوم، ایران - تهران.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۷۴ ش)، المیزان، ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی، قم، دفتر انتشارات جامعه مدرسین.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۹۳ ه ق)، المیزان فی تفسیر القرآن، علمی، بیروت.
- طبرسی، فضل بن حسن (بی‌تا)، ترجمه تفسیر مجمع‌البیان، ایران - اول، تهران.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۱ ش)، تفسیر نمونه، دار الکتب الإسلامية، دهم، ایران - تهران.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۷ ش)، پیام قرآن، جامعه مدرسین، قم، پنجم، قم.
- طبیب، سید عبدالحسین (۱۳۷۸ ش)، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، دفتر انتشارات اسلامی، تهران.

- مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۸۳ ش)، پندهای امام صادق {علیه السلام} به رهجویان صادق، چهارم، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم.
- فدایی، محمدجواد (۱۳۹۰ ش)، یاد مرگ (ابعاد و کارکردهای تربیتی یاد مرگ در نهج البلاغه)، موسسه بوستان کتاب تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم.

